

A R T I K E L

Kerkelijke echtscheidingsrituelen, een nieuwe praktijk?

LIEKE VAN HOUTE & SAKE STOPPELS

In sommige kerken kunnen echtparen tegenwoordig ook terecht voor een echtscheidingsritueel. Lieke van Houte zocht uit hoe vaak een dergelijk ritueel in de PKN voorkomt, welke vorm men eraan geeft en hoe de betrokkenen er achteraf op terugkijken. Samen met Sake Stoppels schreef ze er een artikel over. De voorbeelden maken duidelijk dat hier allerlei vragen op antwoord wachten.

Deel II van het *Dienstboek van de Protestantse Kerk in Nederland* (2004) bevat modellen en teksten voor doop, avondmaal, bevestiging van ambtsdragers, zegeningen, uitvaart & rouw en 'bediening van de verzoening'. In dit laatste onderdeel zijn ook woorden en gebeden opgenomen 'voor als de wegen scheiden'. Ze zijn bedoeld als hulp bij het vormgeven van een kerkelijk ritueel rondom echtscheiding. Een kerk die dergelijke woorden en gebeden aanreikt, betreedt een nieuw en niet onomstreden terrein. Dat maakt nieuwsgierig: Hoe vaak komen rituelen rondom eigenlijk echtscheiding voor? Zoeken mensen hier inderdaad de kerk voor op? Hoe ziet zo'n ritueel eruit en wat zijn de ervaringen? Mirjam Sterk (2000) schreef er een doctoraalscriptie over, een paar jaar later Lieke van Houte (2007). Is er een ontwikkeling te zien? Wordt het *Dienstboek* er vaak voor geraadpleegd? In dit artikel vatten we de belangrijkste uitkomsten van het onderzoek van Van Houte samen en formuleren we enkele vragen. We hopen dat deze bijdrage een 'signalement' is dat het denken over deze belangrijke materie zal stimuleren. Daarom nodigen we lezers, die zelf ervaring hebben met een echtscheidingsritueel, uit om ons over hun ervaringen en gedachten te berichten. Dat kan de reflectie misschien een stap verder helpen.

Een voorbeeld

Peter en Jeannette zijn vijftigers wanneer hun huwelijk ten einde komt. Jeannette neemt het initiatief tot echtscheiding. Ze wil graag een echtscheidingsritueel als markering van

deze overgang naar een nieuwe fase in haar leven. Peter kent dit fenomeen niet, maar wil wel meegaan in haar voorstel. Jeannette bespreekt haar idee met haar wijkpredikant en met een andere predikant die zij kennen. Ze stelt Peter voor dat zij elk als eigen aandeel in het ritueel een lied kiezen en een verhaal vertellen over hun huwelijk en het afscheid daarvan. Jeannette vraagt en krijgt toestemming van de kerkenraad voor een ritueel in de kerk. Die kerkelijke inbedding vindt ze belangrijk. Ze komen op een zondagavond bij elkaar in de kerk. Het is een kleine kring: Peter en Jeannette zijn er, elk met twee getuigen, en de beide predikanten. Hun (volwassen) kinderen zijn er niet bij. Het ritueel verloopt als volgt:

- Verootmoedigingsgebed
- Korte meditatie over de liefde uit 1 Korintiërs 13 door één van de predikanten.
- Jeannette vertelt aan Peter waarom ze van hem wil scheiden. Omgekeerd doet Peter zijn verhaal aan haar. Dan volgt het lied dat Jeannette heeft uitgekozen: 'Als vrijheid was wat vrijheid lijkt.'
- Ze geven elkaar de ring terug. Dan klinkt het lied dat Peter heeft uitgekozen: 'Die mij droeg op adelaarsvleugels.'
- Ze ontvangen de zegen voor een ander, nieuw leven.
- Een kaars wordt aangestoken aan de doopkaars.
- Wegzending

Later blijkt dat ze het ritueel heel verschillend hebben ervaren. Peter kijkt met gemengde gevoelens terug. Enerzijds is het in een roes aan hem voorbijgegaan en herinnert hij zich er niet zo veel meer van. Anderzijds heeft hij door het ritueel wel ervaren dat hij er niet alleen voor staat. Hij voelde zich gedragen door de mensen om hem heen. Zijn geloof in God heeft hij uitgedrukt in het lied dat hij koos. Voor Jeannette overheerst de positieve kant van het ritueel. Hierdoor heeft zij echt afscheid kunnen nemen van haar huwelijk. Het vormde een startpunt voor een nieuwe fase in haar leven: 'Vanuit deze zegen kan ik – alleen – verder in mijn leven.' Wel is ze verbaasd over de tekstkeuze van de predikant: waarom moet het markeren van een scheiding gaan over de liefde? Ook heeft ze moeite met Peters aandeel in het ritueel.

Bescheiden aandacht en bekendheid

In de afgelopen vijftientig jaar is er door verschillende auteurs bekendheid gegeven aan de mogelijkheid van een echtscheidingsritueel. De Zwolse predikant Ries Nieuwkoop neemt het thema op in zijn boek *De drempel over* in 1986, tussen huwelijk en begrafenis.

Een jaar later schrijft Sytze de Vries erover in zijn boekje *Op liefde gebouwd*. Daarin reikt hij woorden en gebeden aan die men binnen een echtscheidingsritueel zou kunnen gebruiken. In 1998 schrijft hij in dit tijdschrift een artikel over het doel en de zin van echtscheidingsrituelen. Corja Menken-Bekius schrijft een *case study* over een casus uit het onderzoek van Mirjam Sterk (2005). Zo zijn er zijn meer Nederlandse boeken en artikelen aan te duiden waarin dit ritueel wordt genoemd, maar in de praktijk zien we geen groei in aandacht ervoor. Mirjam Sterk kreeg na lang zoeken en diverse oproepen drie ervaringsberichten boven tafel. Na eveneens geruime tijd te hebben gezocht, vond Lieke van Houte zeven mensen die lid waren van de PKN en een echtscheidingsritueel hebben meegemaakt, bereid zich te laten interviewen. Haar zoektocht liep mede langs predikanten binnen de PKN ('Heeft u wel eens iemand begeleid bij een echtscheidingsritueel?'). Het gros van de predikanten bleek er geen ervaring mee te hebben. We moeten dus constateren dat, hoewel dit ritueel al langer bestaat, het een zeer geringe bekendheid heeft. *Dienstboek deel II* heeft daar niets aan veranderd. Gezien de hoge echtscheidingscijfers kunnen we ons afvragen hoe dat komt. Blijft de kerk überhaupt buiten beeld bij een scheiding? Of roept de gedachte aan ritualisering weerstand op?

Het is boeiend om op dit punt ook buiten de kerk ons licht op te steken. Navraag bij twee rituelenbureaus – *Moederoverste* (van Christiane Berkvens, die er in haar boek *Vrije rituelen* (2007) een hoofdstuk aan wijdt) en *Kairos* – leert dat ook daar de praktijk erg klein is. Een ander opvallend gegeven is dat de symbolen en symboolhandelingen die de twee rituelenbureaus gebruiken grotendeels overeenstemmen met die uit ons onderzoek.

Een gevarieerde praktijk

Het onderzoek toont een heel gevarieerde praktijk. Dat is niet verwonderlijk. Een gegroeide traditie met vormen en inhouden die zich hebben bewezen, ontbreekt immers. Welke variaties kwamen we tegen?

Alleen of met z'n tweeën

Opvallend is dat een echtscheidingsritueel niet per se de aanwezigheid en betrokkenheid van beide ex-partners veronderstelt. Een van de geïnterviewden kiest er bewust voor het ritueel zonder haar ex-man te doen. 'Het ritueel had nooit samen met mijn ex-man kunnen plaatsvinden. Als dat het geval was geweest, was ik niet gescheiden. In wezen was ik alleen gehuwd, ben ik alleen gescheiden. Hij nam part noch deel aan het huwelijk en het gezin. De relatie had geen bestaansrecht. Ik ervoer dan ook dat ik hem levend moest begraven.'

'Wat bleef.' Foto Irene Swankhuizen

Kinderen

Kinderen zijn soms wel en soms niet aanwezig. Als ze aanwezig zijn, hebben ze soms ook een eigen inbreng of worden ze heel bewust betrokken bij het onderlinge afscheid van de ouders. In meerderheid van de gevallen hebben de geïnterviewden ervoor gekozen de kinderen er niet bij te betrekken.

Pastor

Het ritueel kan ook zonder pastor. Een stel kiest ervoor om het rituele moment samen te hebben in een verder lege kerk. Een van hen is overigens zelf pastor. In de overige onderzochte situaties vervullen pastores (een of twee) een belangrijke rol in het geheel.

Kring

Soms wordt het ritueel in aanwezigheid van een grotere kring mensen voltrokken, met name familie en vrienden. Maar lang niet iedereen blijkt die deelname te kunnen opbrengen. In zijn boek *Op liefde gebouwd* veronderstelt Sytze de Vries de aanwezigheid van de kerkelijke gemeente: De kerk is geroepen om aanwezig te zijn. Niet alleen op het feest van een huwelijk, maar ook bij de pijn en het verdriet als dat huwelijk stukloopt. Het gaat hem niet om een kerkelijke legalisering van de scheiding, maar om erkenning ervan (1998, p. 396). In de praktijk blijkt dat echter (nog) nauwelijks voor te komen. Via de pastor is de gemeente uiteraard present, maar van een bredere inbedding van het ritueel in het leven van de christelijke gemeente is in de onderzochte rituelen geen sprake.

Elementen

Ook de invulling en vormgeving zijn telkens anders. Terugkerende elementen zijn: de erkenning van falen, markering van de scheiding en het vragen om een zegen voor de weg die nu gescheiden zal worden vervolgd. Soms geven de ex-partners elkaar de trouwring terug. Een paar kiest voor het kapotslaan van een beeldje dat verbondenheid symboliseert. In een ander ritueel wordt een brief hardop voorgelezen en vervolgens verbrand. Soms wordt een maaltijd gevierd. Kaarsen worden aangestoken en gaan mee naar huis. In de regel kiest men voor een kerk als plaats van handeling. Dat kan het gebouw van de eigen wijkgemeente zijn, maar ook het gebouw waar de huwelijksviering heeft plaatsgevonden. Het gebeurt echter ook dat men bewust op zoek gaat naar een 'neutraal' kerkgebouw.

Een heilzame ervaring?

Hoe heilzaam is een echtscheidingsritueel voor de betrokkenen? De ervaringen zijn wisselend. Van de onderzochte personen hebben de initiatiefnemers het ritueel als heilzamer ervaren dan hun ex-partners die in het idee zijn meegegaan. Dat geldt in versterkte mate voor partners die niet wezenlijk bij de voorbereiding werden betrokken. Symmetrie in voorbereiding en beleving van het ritueel lijkt vaker niet dan wel voor te komen.

Theologen als wegbereiders?

Een van de opmerkelijke uitkomsten van het onderzoek is dat vrijwel alleen theologen tot een kerkelijk echtscheidingsritueel komen. Dat het met name theologen zijn die een dergelijk ritueel verlangen, hoeft ons in zekere zin niet te verbazen. Het echtscheidingsritueel is binnen de kerken nog allerminst ingeburgerd. Er is nog geen 'repertoire' opgebouwd en dus wordt een beroep gedaan op eigen ideeën en liturgische creativiteit. Op dit punt hebben theologen in de regel een voorsprong. Dit roept de vraag op of deze voorsprong zal gaan functioneren als wegbereiding voor anderen die ook open staan voor een kerkelijke markering van hun echtscheiding of dat het hier een theologische 'elite' betreft die met hun ervaringen alleen blijven. We kunnen deze vraag niet beantwoorden, maar vooralsnog lijkt er van groei in kerkelijke aandacht voor echtscheidingsrituelen weinig sprake te zijn.

'Als je dit kunt, waarom blijf je dan niet bij elkaar?!'

Het echtscheidingsritueel is niet alleen bij veel mensen in de kerk onbekend, het stuit ook op onbegrip en weerstand. Bovenstaande, verbijsterde woorden zijn van iemand die hoort van het voorgenomen echtscheidingsritueel van een goede vriend. Daarmee is een wezenlijk spanningsveld aangegeven. Veel mensen die moeten constateren dat hun huwelijk en hun relatie zijn stukgegaan, hebben niet de energie, noch de bereidheid om samen te werken aan het ritualiseren van dit einde. Dat is te veel gevraagd, en ze kunnen zich er ook niets bij voorstellen. Als dat zo is, moeten de kerken paren dan gaan helpen om de ruimte daarvoor wel te scheppen en hun vormen aanreiken? Of moeten de kerken individuele gescheiden mensen hierbij helpen? Er liggen nog heel veel vragen op dit pastorale veld die nadere studie en reflectie behoeven.

Literatuur

- Berkvens-Stevelinck, C. (2007). *Vrije rituelen. Vorm geven aan het leven*. Zoetermeer: Meinema.
- Houte, L. van (2007). *Er is een tijd van omhelzen en er is een tijd om van omhelzen af te zien. Een praktisch-theologisch onderzoek naar de heilzaamheid van christelijke echtscheidingsrituelen*. Doctoraalscriptie Vrije Universiteit, Amsterdam. De scriptie kan als pdf bestand digitaal worden toegezonden. Aanvragen kan via lieke@van-houte.nl
- Menken-Bekius, C. (20052). *Werken met rituelen in het pastoraat*. Kampen: Kok.
- Nieuwkoop, R. (1986). *De drempel over. Het gebruik van (overgangs)rituelen in het pastoraat*. Den Haag: Voorhoeve.
- Sterk, M. (2000). *Loslaten voor Gods aangezicht. Een pastoraal-psychologisch onderzoek naar de bijdrage van een christelijk echtscheidingsritueel aan de verliesverwerking van een echtscheiding*. Doctoraalscriptie Universiteit Utrecht.
- Vries, S. de (1987). *Op liefde gebouwd. Woorden die trouw toezeggen en om vertrouwen vragen*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Vries, S. de (1998). *Werkelijk à Dieu? Over doel en zin van een ritueel bij echtscheiding*. *Praktische Theologie* 25, nr. 4, 394-402.
www.moederoverste.nl
www.kairos.nl

Auteurs: *Lieke (drs. E.B.) van Houte is in augustus 2007 afgestudeerd aan de Faculteit der Godgeleerdheid van de Vrije Universiteit Amsterdam. Ze is werkzaam als medewerker pastoraat en jeugd in de Hoeksteengemeente in Zwolle. Sake (dr. S.) Stoppels is universitair docent kerkopbouw en diaconiek, Faculteit der Godgeleerdheid Vrije Universiteit Amsterdam.*
 E-mail: lieke@van-houte.nl, s.stoppels@th.vu.nl